



Tanítványok Homeros-tekerceset olvasnak, tanáruk magyarázza a kifejezéseket

A KÖNYV TÖRTÉNETÉBŐL

Az alexandriai könyvtár

Nem maradt belőle semmi; sem rom, sem könyv, sem emlék a berendezéséből. Mégis világosan látjuk egykori látogatók feljegyzéseiből és katalógusa egy részének középkori másolatából. Egy teljes évezreden át, Nagy Sándor utódai korától a népvándorlás korának késő századáig a világ legnagyobb és leghíresebb könyvtára volt. Amit tudunk róla, azt görög és római írók — Strabo, Josephus Flavius, Aulus Gellius, Vitruvius, Seneca, Ammianus Marcellinus, Tertullianus stb. — megemlékezéseiből tudjuk. Hallgassuk meg, mit mondanak ezek a tanúk.

A neve *Museum*, latinosan *Museum*, magyarra fordítva: a múzsák csarnoka. Önálló könyvtári épület, hatalmas oszlopcsarnokkal, előadóteremmel és tágas étkezőhelyiséggel, melyben nemcsak a könyvtárosok, hanem az olvasók is ebédelhettek. Csak görög műveket gyűjtött, feladata az volt, hogy az egész görög irodalmat minél teljesebben összegyűjtse.

Alapítói a Nagy Sándor-utáni Egyiptom első görög uralkodói: I. Ptolemaios (Soter) és II. Ptolemaios (Philadelphus). Tudománykedvelők, maguk is írók, de a könyvtárral politikai célt is követtek, ti. Egyiptom ellenizálását. A könyvbeszerzésben költségeket nem kíméltek s az egyik forrás szerint 100.000, egy másik szerint több mint 200 000 könyv volt a könyvtárban *Philadelphus* halála idején. Az állomány azután is, az ókor végéig folyvást növekedett.

A gyűjtésben a lykor furcsa módszerekhez fordultak. Gellius meséli, hogy III. Ptolemaios lemásoltatás céljából kölcsön-

kéri az athéni levéltárból a három nagy tragédiáról, Aischylos, Sophokles és Euripides eredeti kézíratait, a hiteles szövegeket. Athénben szentségként őrzik őket és rendes körülmények közt ki nem adták volna. De éhínség fenyegette a várost és Ptolemaios az egyiptomi gabonakivittelt csak e kölcsön ellenében volt hajlandó engedélyezni. Az athéniak így sem álltak kötélnek: biztosítékot követeltek. Ptolemaios megadta, — 15 talentumot, a mi pénzünkben közel egymillió forintot. A kéziratot megkapta, a letétet veszni hagyta s az athénieknek csak másolatokat küldött vissza.

Vitruvius egyik adomája a könyvtár nyilvánosságára vet fényt. Szabályos időközökben a mi olvasómozgalmunkhoz hasonló irodalmi felolvasóüléseket, költői versenyeket rendeztek. Irodalmi nagyságok a fejedelem és a közönség előtt előadták versenyműveiket és 7 kijelölt kritikus ítélte oda a díjakat. Egyik alkalommal csak 6 bíráló jelent meg. Azt ajánlották Ptolemaiosnak, hogy hetediknek hívja meg a könyvtár egyik szorgalmas látogatóját, Byzánci Aristophanes lexicografust. Meg is hívta. A felolvasások egy része tapsot aratott, másokat közönyt hallgattak. A díj odaítélésakor Aristophanes népszerűtlen különvéleményt nyilvánított, olyanra szavazott, aki nem kapott tapsot s ezt azzal indokolta, hogy a többiek plagizátorok, irodalmi szarkák. A király és a közönség haragudott, rákiáltottak Aristophanesre, bizonyítsa be állítását. Megnevezte a könyvtár ama könyveit, amelyekben a lo-

pott strófák találhatók. A könyveket előhozták, a bizonyítás sikerült s amikor a főkönyvtárnoki állás megüresedett, Ptolemaios Aristophanest nevezte ki a könyvtár vezetőjévé.

A Ptolemaiosok korából majdnem minden vezető nevét ismerjük s valamennyiről tudjuk, hogy tudós volt. Mondhatni koruk legtekintélyesebb tudósai, az irodalomtörténetből ma is ismert kiválóságok. Alájuk tartoztak a másolók és szakértő tisztviselők, valamint a kiszolgáló személyzet. Még az utóbbiból is ismerjük kettőnek a nevét: Onesandrys-ét és Kydos-ét.

Phaleroni Demetrios

I. Ptolemaios i. e. 290 körül a könyvtár megszervezésével és vezetésével Phaleron Demetrios, az Athénből elűzött és hozzámenekült összeférhetetlen filozófust bízta meg. A könyvtár tudományi filológiai aprólékossággal, a különféle példányok összehasonlításával, kritikai módszerekkel megállapították a helyes szöveget. A könyvtár e gyakorlattal roppant tekintélyt szerzett és Alexandriát a hellén világ irodalmi központjává tette. Mert minden országban, melyben görögül olvastak, — már pedig akkor a görög volt a világnyelv, — az alexandriai szövegeket fogadták el hitelesnek. Homeros eposzainak még ma is azt a szövegét ismerjük, melyet Ephesosi Zenodotos, Demetrios utóda állapított meg Alexandriában a Museion számára.

Az ókor könyve más volt, mint a miénk. Nem téglalap alakú s nem állt lapozható levelekből. Anyaga sem papír, — ezt akkor még nem ismerték, — hanem a Nilus ma már kiveszőfélben levő, de egykor nagy tömegben növo partmenti mocsárcsászája beléből készített papyrusz. A 2—3 méternyi magasságba növo növény karvastagságú szárának belét hosszában vékony szeletekre vágták, a szeleteket nedves deszkán párhuzamosan egymás mellé fektették. rájuk keresztben ugyanilyen másik réteget raktak, leöntötték nilusvízzel, mire a kettős réteg összetapadt, aztán préselték, szárították. száradtan lemángorolták, firnisszel kengették, — hogy az enyves vízben feloldott lámpakoromtinta szét ne folyjon rajta, — végül a szeleteket egyenesre vágták s a hajlékony, kissé sárgásfényű leveleket egymáshoz ragasztották. Ekként sokméter hosszú szalag keletkezett, mely mint manapság a nyomdapapír, bálákba hengerelve került a kereskedelembe. Írni csak az egyik oldalon szokták rajta, amelyen a rostok vízszintesen futottak s melyet ezért gyártás közben gondosabban is simítottak. A hátoldalon az író nád he-

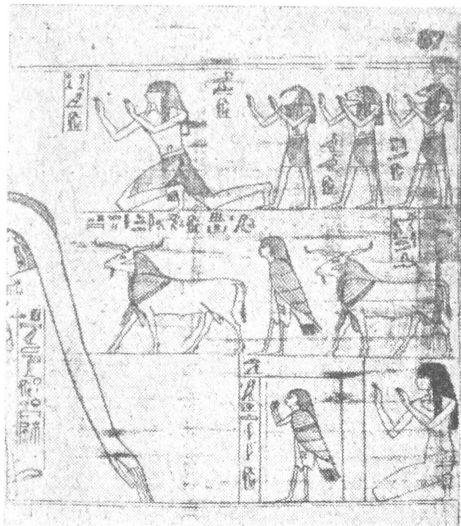
gye a függőleges rostokban könnyen megakadt s tintafürcsök elkerülhetetlenek lettek volna.

Az ókori klasszikus világ könyve tehát a tekercs. Olyan időkből származik, melyre a történelem már nem tud visszaemlékezni. Egy ősrégi egyiptomi hieroglif átkötött tekercset ábrázol s papyrusztöredékek a legrégebb fáraók korából maradtak fenn. Az Orsz. Széchényi Könyvtárnak is van példánya belőlük.

Az egyiptomiak tekercse azonban túl vastag és túl hosszú volt. Olvasás közben kibomlott s idomtalanul a földön tekergött. Demetrios azzal segített ezeken a hibákon, hogy a bálákból a régi rakoncátlan 30—40 méteres tekercsek helyett csupán 6—8 méteresekeket vágatott le s a gyártóknak is kisebb levélmagasságot írt elő, — körülbelül akkorát, mint aminő a mi 8-adrétű könyveinké. Ezzel tehát hengerükben egykézzel átfogható könnyű kistekercseket kapott.

Ókori szobrokon és domborműveken látjuk az olvasót, amint göngyöltgetve olvassa tekercsét. Mindig csak egy-két hasáb áll szabadon a szeme előtt, míg a már olvasottakat és a még olvasandókat egyrészt a jobb, másrészt a bal kezében tartott tekercsfelek rejtegették.

Demetrios a könyv belső elrendezését is megreformálta. Az alexandriai tekercsek a színes képekkel tarkított óegyiptomi tekercsekhez képest dísztelenek és puritánok. Hasábjaik karcsúak, soraik rövidék. A verssorok (megfelelően a versmértéknek) hosszabbak mint a kisebb oszlopú s 15—20 betűs prózai sorok. A



Részlet az óegyiptomi „Halottas könyv” papyrusztekercsből

hasábokat 2—3 cm-nyi oszlopközök, margók választják el egymástól.

A tekercs új szabványalakja az irodalmi alkotások beosztása tekintetében is mérvadó lett. Míg azelőtt Herodotos történeti műve nem volt részekre osztva, hanem nehézkes vastag bálába szorult, Alexandriában szövegét kilenc „könyv”-re osztották, kilenc tekercsre másolták, ezeket elnevezték a kilenc múzsa után s közös cseréptartályba, ún. capsába rakták őket. Még mai iskolai vagy tudományos klasszikuskiadásaink is alexandriai példára osztják Herodotos munkáját 9 „könyv”-re, a homéroszi eposzokat pedig 24—24 énekre. A „könyv” alatt az ókori közönség mindig csak tekercset értett s a későbbi írók, görögök és rómaiak egyaránt alexandriai hatásra már öntudatosan szerkesztették műveiket a „könyvek” — azaz a tekercsek — méreteire. Demetrios és Zenodotos bölcs korlátokat szabott a bőbeszédű írók elé. A görög és római klasszikusok tömör stílusa és szerkezete mindenestre összefügg a normáltekercs hosszával. A papyrusz nem volt oly türelmes, mint a mai papír.

Kallimachos

Amikor a könyvtár harmadik nagynevezű vezetője, Kallimachos, az ismert költő, hozzáfogott az állomány katalógizálásához, már 200 000 tekercset vett nyilvántartásba. Katalógusa a világnak talán máig legnevezetesebb címjegyzéke. Még 1500 évvel elkészülte után is másolták, tanulmányozták, több mint fél évezreddel

azután, hogy a könyvtár maradéktalanul elpusztult. Az alexandriai könyvtár ugyanis annyira teljes volt a görög irodalom műveiben, hogy katalógusa egyúttal az ógörög irodalom bibliográfiája. Anyagát két főcsoportra osztotta: költőkre és prózáírókra; s a két főcsoport mind-egyikét 6—6 alcsoportra. A költőké epikusokra, elegikusokra, szatirikusokra, lírikusokra, tragédia- és komédiáírókra tagolódott; a prózáíróké pedig történetírókra, szónokokra, filozófusokra, orvosokra, egyéb természettudósokra és egyes szakbeliekre.

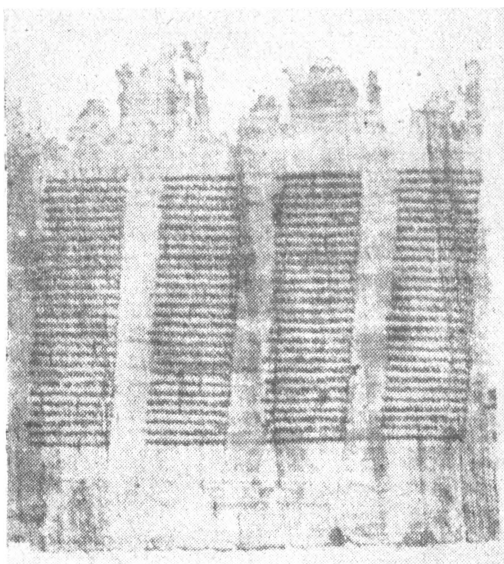
Kallimachos a katalógusának furcsa címet adott: „Fatáblák.” Nyilván voltak fatáblákra ragasztott példányai, melyek ott lóghattak az oszlopcsarnokban az olvasók tájékoztatására s más példányban, csoportrészeleikben, a raktárban a szekrények ajtajain.

Az állományt ugyanis szekrényekben őrizték. A római armáriumok, melyekből hosszú sorozatot lehet látni a vatikáni könyvtárban, alexandriai mintára készültek, hiszen Alexandria minden tekintetben bámult mintája volt a római értelmiségnek. Embermagasságú kétszárnyú intarziás szekrények. Polcaikon égett és festett majolikavödrök — a capsák — álltak s egy-egy capsa magában foglalta az ugyanahhoz a műhöz tartozó tekercseket, vagy ugyanannak a szerzőnek a műveit. A történeti kézikönyveinkből ismert Sophokles-szobor lábánál is capsát látunk, benne 7 drámájával. A csak egyetlen tekercsből álló testvértelen művet tokban őrizték. A tekercset a rovarok elleni védelem céljából keserű fából vágott rudacska köré csavarták, molyriasztó cédrusolajjal kent védőlelvélbe burkolták és a tekercs felső végére egy a mű címét és helyrajzi jelzetét feltüntető és kilógó szeletkét ragasztottak; melynek segítségével a példányt meg lehetett találni.

A díszteremben írók szobrai hívták fel a figyelmet az állomány büszkeségeire. Olyanok, mint például a párizsi Louvre ismert Euripidese. Az armáriumok tetején félszobrok, ún. hermák álltak, talapzatukban az író nevével s néha műveiből vett idézettel. Alexandriát ebben is utánozták, a pergamoni könyvtár romjai közt is találtak egy csomó hermatalpat. fej nélkül, de Herodotos, Alkaios, Miletoszi Timotheos, Homeros nevével, egyet homeroszi verssorral, kettőt pedig komédiacímekkel.

Az olvasók

A hermából következtetést vonhatunk a raktárra. Ott az olvasóknak is voltak ülőhelyeik, ahol dolgozhattak, másolhat-



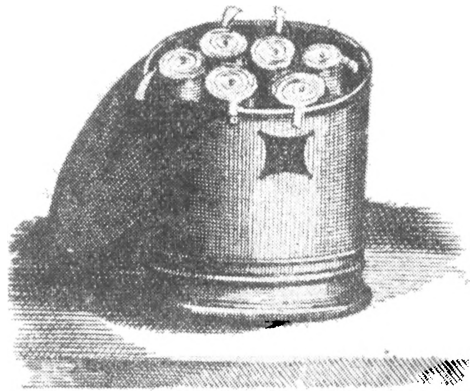
Görög tekercstörödek

tak, kivonatoltak. Ha nem így volna, fél kellene tételeznünk, hogy a drága művészi hermákat csak a raktárszemélyzet, nem pedig a közönség gyönyörködtetésére rendelték meg.

A díszterem csak előadásokra, reprezentációs ünnepi célokra szolgált. A könyvtár hétköznapi használatában annál fontosabb volt a stoa, a széles oszlopcsop, mely az épületet körülvette. Ez pótolta a modern olvasótermet. Az ókorban ugyanis járkálva, gesztikulálva, fennhangon olvastak. Augustinus emlékirataiban meséli, hogy amikor meglátogatta Ambrosiust, meglepődve látta, hogy barátja szeme ugyan a könyvre meredt, de ajkai nem mozogtak: — némán olvasott. Ez valami feltűnő, megemlékeztető dolog volt. A hangos olvasás szokása befolyásolta az ókori írók stílusát is. Hangosan írtak, hangos olvasók számára s ezért olyan ritmikus a prózájuk, a kiejtéshez idomuló hangzatos prózódíájuk. A néma olvasás a kereszténységgel kezdődött. A szerzetesi regulák előírták a hallgatást. A szerzetes a cellájában némán olvas, némán ír, emiatt a stílusa is döcögővé válik, s miután az írás-olvasást a szerzetesek tanították, ez az újmódi szokás egy-két század alatt általánossá vált.

Az olvasók tehát az armáriumok előtt ülve jegyezgettek és kivonatoltak, vagy pedig a stoaiban fel és alá járkálva hangosan olvastak. Hát kölcsönzés volt-e, kiadtak-e a Museionból könyveket otthoni használatra? Aligha. A papyrusz erre nem volt alkalmas. Könnyen szakadozott, molyok kedvenc étke, romlandóbb mint a mi papirunk. Ránk is csak olyan tekercsek maradtak, melyeket Egyiptom száraz homokjra, vagy a Nápoly környékén levő Herculeumban a Vezuv hamuesője eltakart. Az alexandriai könyvtár másolói állandóan foglalkoztatta az öregedő tekercsek új példányokra való átmásolása, a könyvtár vezetősége pedig a capsákkal, tokokkal, cédrusolajparfómmal való kenegetéssel, fűszerszágu tekercsrudakkal igen sokat költött állománya karbantartására. Nem valószínű tehát, hogy a nemzeti tártalma miatt is kincsszámba menő állományt a könyvtáron kívül használni engedték volna.

Bármily hatalmas arányú is volt a Museion. férőhelye a gyarapodás folyamán szűk lett. Plutarchosban ugyan azt olvassuk, hogy amikor Caesar elfoglalta Alexandriát, a könyvtár tűzvész következtében súlyos veszteségeket szenvedett, de Marcus Antonius kárpótlásul Kleopatra királynőnek ajándékozta a pergamoni könyvtár 200 000 tekercsét. Egy századdal Caesar hódítása után Seneca már 400 000 tekercsnyi állományról tud. S ismét száz



Herculeumban talált tekercs-capsa

évvel később Aulus Gellius szerint az állomány 700 000 tekercsre növekedett. Ennyi már nem fért el a Museionban, új férőhelyről kellett gondoskodni. S egy másik városrészben, a Serapis-templom mellett a Museion alá tartozó fióképületet emeltek.

Tertullianusban pedig azt olvassuk, hogy itt, a Serapis-templom melletti könyvtárban a gyűjtőkört is tágitották. A fiók már nemcsak görög műveket gyűjt, hanem tekintettel a bevándoroltakra, héber és latin osztályt is nyitott. E különféle nemzeti írású könyveket nem lehetett összekeverni, hiszen akkor még nem léteztek transzskripciós szabályok, a görög, a latin és a héber írás betűrendje lényegesen különbözik egymástól, közös katalógusban való nyilvántartásuk, közös armáriumban való egyesítésük elképzelhetetlen volt. A Serapis melletti könyvtár tehát úgy járt el, mint a mai szovjet könyvtárak, melyek a cirillbetűs nyomtatványokat különválasztják a latinbetűsöktől.

A római birodalom bukása után a könyvtár sorsa homályba vész. Amióta Egyiptom arab uralom alá jutott, alig szivárognak át hírek. A könyvtár pusztulásáról csak találgatások kerültek forgalomba s ezek sokféle változata még ma is kísért. A felekezetek egymást vádolgatták miatta. A mitológiájukhoz még ragaszkodó rómaiak a keresztényeket, a keresztények az új hódítókat, a muzulmánokat okolták. Az arab Ibn al Kifí és nyomában Abulfargi jegyezte fel Omár kalifa mondasát: „Ha az, ami a könyvtár könyveiben áll, megvan a Koránban is, akkor fölöslegesek; ha pedig nincsen meg, akkor károsak.“ S mindkettő hozzáfűzi: hat hónapig fűtötték a tekercsekkel a város négy nyilvános fürdőjének kazánjait.

Fitz József